

SOCIÁLNÍ DIMENSE PRÁVA NA SPRAVEDLIVÝ PROCES

MICHAL ČEPELA

Právnická fakulta, University Karlovy, Česká republika

Abstract in original language

Článek se zaměřuje na vysvětlení pojmu a podstaty sociální dimense práva na spravedlivý proces. Zabývá se negativním vlivem neoliberální ideologie na uplatňování lidských práv včetně práva na spravedlivý proces. Na závěr se zaměřuje na fiktivnost práva na spravedlivý proces v podmínkách soumraku sociálního státu.

Key words in original language

právo na spravedlivý proces, sociální dimense, lidská práva, neoliberální ideologie, soumrak sociálního státu.

Key words in original language

právo na spravedlivý proces, sociální dimense, lidská práva, neoliberální ideologie, soumrak sociálního státu

Abstract

The article focused on explaining the concept and the essence of social dimension of the right to a fair judicial proceedings. It concerns the negative impact of neoliberal ideology on the implementation of human rights including the right to a fair judicial proceedings. Finally it deals with a fictitiousness of the right to a fair judicial proceedings in conditions of the twilight of the welfare state. lines.

Key words

fair judicial proceedings, human rights, neoliberal ideology, twilight of the welfare state.

ÚVOD

Právo na spravedlivý proces je jedním z nejzásadnějších práv nějakým způsobem zakotvených ve všech právních řádech demokratických zemí. Vychází z přirozenoprávní teorie, která staví na svobodě a rovnosti lidí a historie vývoje tohoto práva se táhne minimálně od Magna charta libertatum z roku 1215, prvního právního textu, kde bylo zakotveno právo na právní ochranu – odvolání se proti nezákonnému uvěznění, přes Habeas corpus act z roku 1679, který obsahoval určité záruky osobní svobody, nedotknutelnosti poddaných vůči koruně při trestním řízení, a kterým došlo k oddělení moci výkonné od moci soudní, až k osvícenské filosofii s dělbou mocí ve státě (Charles Louis Montesquieu) a listinami práv, které přinesli revoluce americká a zejména Velká francouzská revoluce. Sociální aspekt práva na spravedlivý proces úzce souvisí s demokratizací politiky a postupným vznikem dnešních hospodářských, kulturních a sociálních práv. Byli to právě výrazní aktéři Velké francouzské

revoluce Maximilien Robespierre, Jean-Paul Marat či girondistický poslanec a zároveň účastník bojů amerických kolonií za nezávislost Thomas Payne, kteří přišli s materiálními pojistkami práv občanů. Jakobínská ústava z roku 1793, která však nedošla svého naplnění, obsahovala právo na práci a právo na vzdělání. Tato práva jsou důležitými podpůrnými právy, která občanům zajišťují materiální předpoklady pro reálné vymožení spravedlnosti. Práci si člověk zajistí nejen prostředky své obživy, není tak odkázán na živoření a trestnou činnost, ale může si dovolit i zaplacení právního zástupce. Právo na vzdělání člověku dává předpoklady pro to, aby reálně mohl hájit svá práva i sám.

1. POSITIVNĚPRÁVNÍ ÚPRAVA

V právním řádu České republiky je právo na spravedlivý proces zakotveno v čl. 36 a násl. Listiny základních práv a svobod, materiálně by pak toto právo měly zajišťovat články Hlavy čtvrté o hospodářských, sociálních a kulturních právech, dále pak je právo na spravedlivý proces zakotveno v čl. 6 a 7 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (z roku 1950, ratifikovaná České a slovenské federativní republiky roku 1992), v materiálním smyslu ještě v Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech z roku 1966.

Systematika listiny základních práv a svobod řadí právo na spravedlivý proces do základních práv v rovině obecné a v rovině speciální mezi práva na soudní a jinou ochranu (5. hlava Listiny).

Obsahem práva na spravedlivý proces je poměrně široký katalog dílčích procesních práv, která mimo jiné zahrnují: právo na projednání věci bez zbytečných průtahů a v přiměřené lhůtě, právo na zákonnou procesní úpravu (tj. vyloučení arbitrárních postupů správního úřadu nebo soudu), právo na veřejné projednání věci (vztahuje se pouze na řízení před soudem, a to jen v I. stupni) – vyloučení veřejnosti je možné jen v zákonem stanovených nezbytných případech; rozsudek však musí být vyhlášen veřejně vždy, právo na nestrannost a nezávislost soudu nebo správního úřadu, zásada rovnosti stran, právo na zákonného soudce, právo vyjádřit se ke všem prováděným důkazům. V trestním řízení má obviněný navíc právo být seznámen s obviněním v jazyce, který ovládá, právo na obhajobu, včetně práva obhajovat se osobně, zásada presumpce nevin, právo odepřít výpověď, právo na bezplatnou pomoc tlumočnicka, zásada nullum crimen sine lege, nullum poena sine lege, in dubio pro reo, právo na odvolání. Dále je nutno připomenout obhájce ustanoveného obviněnému soudem z úřední povinnosti (ex officio) v případě nutné obhajoby. Takový obhájce je nazýván obhájcem ex off. Obviněný má možnost si obhájce zvolit. Pokud tak však do určité doby neučiní je mu soudem ustanoven. I po tomto ustanovení si obviněný může zvolit obhájce na plnou moc. Poté, co se tak stane, obhájce ex off se svou obhajobou končí a na jeho místo nastupuje obhájce, kterého si obžalovaný zvolil.

2. KLASICKÝ PRÁVNÍ STÁT A PRINCIP LEGALITY

Historia, *magistra vitae*. Pokud chceme prozkoumat, co znamená právo na spravedlivý proces, zejména ve své sociální dimenzi, pro občana demokratického právního státu, je nutno prozkoumat vývoj tohoto fenoménu z historické perspektivy ve spojení s vývojem státu. Zastavme se tedy nejprve u klasického právního státu.

Proti absolutistickému státu, který nijak neomezoval moc panovníka se po revolucích vedených třetím stavem, tj. měšťanstvem, v průběhu 18. století vyvinul coby jeho protipól klasický právní stát. Ideově vycházel z myšlenek osvícenských filosofů, jakými byl John Locke, Charles Louis Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau a inspiroval se i utilitarismem Jeremyho Benthama apod. Kvůli tomu bývá často nazýván též státem liberálním. Počítal s rozdělením moci na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní a stavěl na principu legality. Vyznačoval se nonintervecionalistickým přístupem, tj. projevoval kvalifikovaný nezájem o majetkové, hospodářské a sociální osudy občanů. „Zároveň ovšem pravidlo, že „jakékoliv omezení osobní nebo majetkové svobody občanů je možné pouze na základě zákona“, je součástí zmíněného principu neintervence a patří nepochybně ke kladným znakům právního státu. Je to uskutečnění zásady, že každému občanu je dovoleno činit všechno to, co není zákonem zakázáno.“

„Jasně vyjádření monopolu státu na právo v éře liberalismu znamená zásadu, že vládu lze vykonávat jen právní cestou. Za tohoto stavu je tedy princip právního státu v podstatě formálním principem. Reálnějším obsahu tohoto principu se ale dostává ... rozšířením principu legality z moci soudní i na moc výkonnou, totiž zavedením právní kontroly veřejnoprávních vztahů vedle dosavadní právní kontroly vztahů soukromoprávních soudy.“ Vzniká správní soudnictví, které občanům umožňuje hájit svá práva u soudu i vůči rozhodnutím státních orgánů. Zákonodárství, soudnictví a správa jsou v tomto kontextu rozděleny mezi orgány na sobě vzájemně nezávislé. Liberální stát kladl na sebe tři nároky, „totiž požadavek zákonitosti správy, požadavek samosprávy a požadavek správního soudnictví. Zákonitostí správy byl sledován cíl vymanit exekutivu z područí absolutistické vůle panovníka. Zavedením samosprávy do veřejné správy nacházel uplatnění záměr přímé účasti třetího stavu na veřejné moci. A konečně instalací instituce právního soudnictví se vytvářely záruky, že vůle měšťanstva vyjádřená v zákonech bude realizována ve veřejné správě bez ovlivnění osobami vymykajícími se právní kontrole. Šlo o vyloučení vlivu dosavadních držitelů moci především v oblasti exekutivy. Aby správní úředník vykonávající politickou vůli vrchnosti neměl v otázce správního práva poslední slovo. Jinými slovy, aby protiklad mezi ochranou veřejného nebo státního zájmu a uskutečňováním práva byl řešen relativně objektivním způsobem. Přezkoumání, zda konkrétní správní akt je skutečným aktem aplikace

správního práva, a nikoliv pouze projevem správní politiky bez právního podkladu, mělo příslušet soudci.“

Klasický právní stát přišel s principem legality, což byl krok směrem k spravedlivé justici. Je však nutno říci, že se nikterak nestaral o sociální poměry svých občanů, což činilo spravedlnost pouze čistě formální spravedlností. Klasický právní stát neposkytoval dostatečné materiální záruky pro spravedlivého procesu, tj. nerozvinul sféru sociálních práv. Drakonické trestní právo dále přispívalo k sociálně-darwinistickému charakteru společnosti jak je popisována například v románu Victora Huga *Bídníci* či v románech Charlese Dickense. Na svou dobu pokrokový právní a politický liberalismus byl totiž většinou pouze doplňkem liberalismu hospodářského.

3. HOSPODÁŘSKÝ LIBERALISMUS A SOCIÁLNÍ PODMÍNKY PRO UPLATNĚNÍ PRÁVA NA SPRAVEDLIVÝ PROCES

Hospodářský „liberalismus předznamenáný fikcí tzv. homo oeconomicus, tzn. představou individua vedeného pouze svým osobním prospěchem a provázený fysiokratickým heslem „laissez faire, laissez aller, le monde va de lui-meme“ jako kvintesencí klasického liberalismu, osciloval kolem zbožných zásad tzv. svobodného hospodaření, svobodné soutěže a svobodného trhu.“ Tržní komoditou se stává i práce, ze které se stává zboží stejně tak jako z ostatních lidských potřeb. „Liberálové byli vždy přesvědčeni, že trh je spravedlivý, podle A Smitha je trh přímo synonymem spravedlnosti, neboť se zde směřuje výhodně pro obě strany. Klasičtí liberálové se proto stavěli proti jakékoliv alternativě k čistě peněžní závislosti člověka jako pracovní komodity na trhu, neboť oslabení této závislosti by narušovalo posvátné ekvilibrium poptávky a nabídky na trhu.“

V praxi ovšem aplikace této „svobody“ trhu znamenala vytvoření privilegovaných tříd, které na sebe strhly veškerá politická práva. „Samotný vývoj liberalismu na poli hospodářském vedl přímo ke vzniku hospodářsky silných jednotek. Hospodařící subjekt byl přirozeně veden ve své činnosti principem více méně neomezeného egoismu, takže tento moment odpovídající věrně podstatě hospodářského liberalismu měl za následek, že několik málo jedinců ovládlo hospodářskou sféru.“ Tyto majetné třídy dokázaly prosadit volební censy, které z výkonu volebního práva vyřazovaly většinu společnosti. Vznikla *pays legal*, kde pouze majetní měli volební právo a právo být zastoupeni v zákonodárných sborech. Nejvýrazněji se tyto tendence projevovaly v období nadvlády finančního kapitálu například v období tzv. *orleanistické restaurace* ve Francii let 1830 až 1848. Na právo v tomto období se lze pohlížet jako na nástroj moci, jak jej definovali stoupenci politicky orientované právní vědy a teorie konfliktu, „kteří vidí v právu především nástroj k prosazování politických a ekonomických zájmů. Nelze zde nezmínit známou definici klasiků marxistické teorie Karla Marxe (1818 – 1883) a Bedřicha Engelse (1820 – 1895), kteří v Manifestu komunistické

strany (1848) vymezili právo jako „vůli vládnoucí třídy povýšenou na zákon, vůli, jejíž obsah determinují materiální podmínky života dané třídy.“ Marx situaci v „červencové monarchii“ popisuje takto: „Když po červencové revoluci provázal liberální bankéř Laffitte triumfálně svého kmotra, vévodu z Orleánu, na radnici, pronesl tato slova: „Od nynějška budou vládnout bankéři.“ Laffitte prozradil tajemství revoluce.

Za Ludvíka Filipa nevládla francouzská buržoasie, nýbrž jen jedna její frakce – bankéři, králové burs, králové železnic, majitelé uhelných dolů, dolů na železnou rudu a lesů, část s nimi spojeného velkostatkářstva – tak zvaná finanční aristokracie. Seděla na trůně, diktovala ve sněmovně zákony, rozdělovala místa ve státní službě od ministerstva až po trafiky. ...

Maloburžoasie všech odstínů, právě tak jako rolnictvo byly z účasti na politické moci úplně vyloučeny. Konečně byli v oficiální opozici nebo zcela mimo pays legal ideologičtí zástupci a mluvčí uvedených tříd, jejich učenci, advokáti, lékaři atd., zkrátka jejich tak zvané kapacity.

Pro svou finanční tíseň závisela červencová monarchie již od počátku na vysoké buržoasii a její závislost na vysoké buržoasii byla nevyčerpatelným zdrojem rostoucí finanční tísně. Je nemožné podřídít státní správu zájmům národní výroby, není-li dosaženo rovnováhy v rozpočtu, rovnováhy mezi státními výdaji a státními příjmy? A jak dosáhnout rovnováhy bez omezení státních výdajů, t. j. bez porušení zájmů, které byly oporami panujícího režimu, a bez nového rozdělení daňových břemen, t. j. bez převalení značné části daňových břemen na bedra vysoké buržoasie?

Zadluženost státu byla naopak přímo v zájmu té buržoasní frakce, která vládla a vydávala zákony prostřednictvím sněmoven. Státní deficit byl právě hlavním předmětem její spekulace a hlavním zdrojem jejího obohacování. Po každém roce nový deficit. Po uplynutí čtyř až pěti let nová půjčka. A každá nová půjčka skýtala finanční aristokracii novou příležitost k okrádání státu; stát, uměle udržovaný na pokraji bankrotu, byl nucen sjednávat s bankéři půjčku za nejnevýhodnějších podmínek. Každá nová půjčka skýtala novou příležitost k olupování obecnosti, které ukládalo své kapitály do státních dluhopisů, bursovními operacemi, do jejichž tajů byly vláda a sněmovní většina zasvěceny. Vratký stav státního úvěru a znalost státních tajemství dávaly vůbec bankéřům a jejich spolčencům ve sněmovně a na trůně možnost vyvolat mimořádné náhlé kolísání kursů státních papírů, které po každé nutně vedlo k ruinování spousty menších kapitalistů a k úžasné rychlému obohacování velkých hráčů.“

Není tedy divu že v tomto období neexistovala takřka žádná právní úprava pracovněprávních vztahů a zákony vylučovaly jakékoliv sdružování dělnictva k hájení svých zájmů. I relativně špatné sociální zákonodárství, které tehdy existovalo, bylo spíše zásluhou konservativních kruhů, vycházejících z principu noblesse

oblige . Formálně bylo právo na spravedlivý proces v tomto období sice dodržováno , ale pro většinu společností, vyjma příslušníků pays legal, nebyla justice finančně dostupná.

4. SOCIÁLNÍ DIMENSE PRÁVA NA SPRAVEDLIVÝ PROCES V LIBERÁLNĚ-DEMOKRATICKÉM PRÁVNÍM STÁTĚ A V MODERNÍM DEMOKRATICKÉM PRÁVNÍM STÁTĚ

Po revolučním roce 1848 a následných revolučních vystoupeních se poměry postupně demokratisovaly a ke konci 19. století si nižší sociální třídy ve většině zemí Evropy vydobily všeobecné hlasovací právo a určitá, byť omezená, sociální práva. Nešvary klasického právního státu v kombinaci s hospodářským liberalismem však nadále pokračovaly. Stranický systém se transformoval v čistou partiokracii – vládu řídicích aparátů hlavních politických stran, která je pro tzv. liberálně-demokratické státy charakteristická. To mělo za následek, že na soudy byly vytvářeny politické tlaky tou kterou zrovna vládnoucí stranou či koalici stran.

„Nedostatečnost liberálního právního státu byla pocíťována delší dobu. Jeho kritika zesílila zejména po první světové válce a do značné míry sdílela společné osudy s kritikou liberalismu.“ Předpoklad volné hry tržních sil a volné soutěže byl popřen. „Demokratický stát má být založen nejen na svobodě a rovnosti v právním smyslu, ale i na dalších pozitivních hodnotách demokracie. Svoboda v liberalistickém smyslu nepostačuje .... První princip demokracie je suverenita lidu.“ Demokracie je „vláda veškerého lidu na rozdíl od vlády určitých tříd privilegovaných dle původu (aristokracie), majetku (timokracie) nebo hodností úředních (byrokracie), od vlády jedné osoby (monarchie), malé skupiny (oligarchie)“ apod. ; „navazující princip je kontrola vládnoucích ovládanými. Tu nepostačuje funkce parlamentní oposice nebo vůbec moci výkonné. Jde o kontrolní mechanismy občanské společnosti počínaje veřejným míněním, sdělovacími prostředky až po institucionalisované formy občanské kontroly. Uskutečňování těchto kontrolních funkcí je závislé nejen na vytvoření potřebných právních institucí a prostředků, ale také na existenci nezávislého tisku a jiných prostředků hromadného sdělování a na dostupnosti důležitých informací. Kromě legislativního zabezpečení podmínek fungování autentické demokracie nutně je zapotřebí politického zajištění demokratického prostředí. Státu přísluší úkol zajišťovat svobodu všem. Stát má v pozitivním smyslu osvobodovat lidské skupiny i jednotlivce a dávat jim existenční podmínky.“

„Nejedná se jen o demokracii politickou, ale i hospodářskou , kulturní a sociální ... , má být vládou lidu z lidu a pro lid ... Stát má v této společnosti svobodných a rovnoprávných lidí, bez výjimky jejich politické organizace, za povinnost vytvářet spravedlivé, tj. přiměřené podmínky pro rozvoj osobnosti a garantuje existenci lidsky důstojnou.“ Moderní demokratický právní stát je tedy zároveň státem sociálním, který k právům občanským (zajištění individuální svobody a rovnosti před zákonem), politickým (zajištění participace na

rozhodování a na moci zejména vytvářením politických reprezentací) přidává i práva sociální (zajištění sdílení minimální úrovně ekonomického blahobytu, sociálního zabezpečení při ohrožení sociální situace jedince jedince a kulturního dědictví). Sociální práva dále zformoval „do podoby sociální ho občanství, které je stát povinen respektovat, a to nejen tím, že tato práva neruší, ale naopak svou aktivitou naplňuje... Sociální stát tedy představuje v současnosti podstatnou charakteristiku moderního státu a zajišťování sociálních aktivit státu se posunuje z role pomocného mechanismu směrem k institucionálnímu jádru západních společností“

Moderní demokratický právní se dále zakládá na vládě dobrého práva. „Dobré právo je takové právo které kvantitativně i kvalitativně odpovídá požadavkům celé občanské společnosti.“ „V demokratickém právním státě je splněn požadavek právnosti státních funkcí (formální i materiální), stejně jako požadavek legitimacy státních funkcí (decentralisace, veřejná kontrola, právní odpovědnost). Zákonodárnému orgánu jako orgánu svrchovaného lidu přísluší pouze le pouvoir législatif (pouvoir constitué), zatímco lidu jako základnímu subjektu demokracie přísluší le pouvoir constituant . Representant moci výkonné, tj. vláda, je vládou ku prospěchu všech – dominium politicum. Moc soudní stejně jako ostatní státní moci není svrchovaná. Jejím úkolem je prosazovat zákon, nikoliv vlastní představy o zákoně. Má garantovat dodržování zákona a zachovávání právních jistot občanů a ostatních právních subjektů. V rozhodovaných právních sporech má především nalézat právo obsažené v zákonech a jen v případech právních mezer je vyplňovat právními principy, zásadami a vzít v úvahu legis ratio, není-li možné použít interpretační postup per analogia legis sive per analogia iuris. Je tedy svrchovanost zákona korespondující spravedlivému právu výsledkem suverenity lidu a právního státu v demokratické společnosti. Vůle zákonodávce je však nekaratelná jen do té míry, dokud odpovídá skutečné vůli lidu a všem dimensím lidských práv. Jen za splnění těchto kautel se jedná o demokraticky kvalifikované právo – ius iustum, tzn. právo spravedlivé, dobré.“

Vzhledem k dodržování základních sociálních práv občanů naplňováním principu sociálního občanství a dbaní na rovnost při přístupu ke spravedlnosti (zvýšená ochrana spotřebitele, nedusící soudní poplatky, rychlost a efektivnost soudů) není přístup k právu odepřen ani níže sociálně postaveným vrstvám společnosti. Sociální rozdíly ovšem nejsou v tomto typu států nikterak velké. Garance přístupu ke kvalitnímu vzdělání všech stupňů ve veřejných školách po prokázání studijních předpokladů všem občanům státu bez rozdílu zdarma, zajišťuje vyšší celospolečenské právní vědomí a dává tak občanům větší šance na obhájení svých práv.

Demokratický právní stát stojí na bezvýhradném a těsném sepětí demokratického politického zřízení, právního státu a státu sociálního.

5. NEGATIVNÍ VLIV NEOLIBERÁLNÍ IDEOLOGIE NA UPLATŇOVÁNÍ LIDSKÝCH PRÁV VČETNĚ PRÁVA NA SPRAVEDLIVÝ PROCES

V současnosti ovšem principy demokratického právního státu zastřeně i otevřeně narušuje působení neoliberální ideologie, která „je postavena na principu individua řízeného trhem. Odmítá jakoukoliv sociální politiku a glorifikuje sociální pozice „nezávislých“ podnikatelů. Podezřívavě a odmítavě se staví k hospodářsky závislé většině a jejím organizacím. Stojí na přesvědčení, že mechanismus ekonomického fungování společnosti řídí všechny její ostatní funkce a že rozhoduje o konečné podobě společenské struktury.“ Tato ideologie ve své nejvyostřenější podobě tzv. anarchokapitalismu zcela odmítá stát a na jeho místo staví síťovou strukturu složenou z obchodních společností a samostatně podnikajících osob. V mírnějších podobách pak neoliberální ideologie hlásají stát co nejmenší, ovšem ne nutně stát co nejslabší, který jen jakým si úřadem pro ochranu hospodářské soutěže. Zbytek státních funkcí je tzv. „outsorcován“ soukromému sektoru. Stát nakupuje služby potřebné pro svou činnost od soukromých společností.

Jak tato ideologie pohlíží na oblast práva a ochrany občanů a jaký má vztah k právu na spravedlivý proces se pokusíme doložit výkladem Josefa Šímy z jeho knihy *Právo a obrana jako zboží na trhu*. Tato studie vychází z myšlenek Belgického představitele klasického předdemokratického liberalismu Gustave de Milinariho, představitelů rakouské školy, jedné z odnoží neoliberální ideologie, Murraye Newton Rothbarda a Hanse-Hermann Hoppeho a předvádí nám vizi zcela privatizované justice a bezpečnostních sil.

Rothbardova teorie odmítá monopol státu na výklad práva a moc vybírat daně, protože vlivem státního monopolu údajně roste cena a klesá kvalita státem poskytované ochrany a vymáhání práva. Stát navíc upřednostňuje zájmy držitelů státních úřadů a neustále rozšiřuje sféru svého vlivu .

„Obrana ve svobodné společnosti (včetně takových služeb chránících životy a majetek jako jsou policejní ochrana a rozhodnutí soudu)“, uzavírá Rothbard, „by proto musela být poskytována lidmi nebo firmami, které a) získaly své příjmy dobrovolně a ne útlakem a b) nečiní si právo – tak jako stát na povinný monopol policie nebo právní ochrany... Firmy zajišťující bezpečnost si musí volně konkurovat a nepoužívat násilí proti nikomu, kdo na ně nezaútočí, stejně jako všechny ostatní firmy, které svobodný trh zásobuje zbožím a službami. Služby poskytování bezpečnosti, podobně jako všechny ostatní služby budou poskytovány trhem a pouze trhem. To znamená, že každý vlastník soukromého majetku by měl možnost podílet se - ve spolupráci s ostatními vlastníky – a s využitím jejich majetku – na výhodách dělby práce a hledat lepší ochranu svého majetku, než mu umožňuje obrana vlastními silami. Každý by mohl nakupovat a prodávat, komu by chtěl, mohl by uzavírat smlouvy o ochraně a právních službách s kýmkoliv by chtěl, a každý by mohl v kterýkoli

okamžik tuto spolupráci přerušit a rozhodnout se opět pro ochranu svého majetku vlastními silami, nebo změnit svou příslušnost k nějaké ochranné instituci.“

Právní, policejní a obranné služby by byly pravděpodobně poskytovány na základě předplatného na požádání. Konkurence by vedla ke zvyšování kvality těchto služeb a ke snižování cen. Autor připouští ovládnutí určitých lokalit jednou agenturou poskytující tyto služby, ale nezdá se mu to pravděpodobné vzhledem k vlivu konkurence a neexistenci teritoriálního monopolu. Tyto služby by nejspíše poskytovaly pojišťovací agentury, pro které je dle autora snižování zločinnosti v jejich přímém zájmu.

„Existovalo by pravděpodobně pouze několik systémů odvolacích soudů a každý z nižších soudů by se honosil před svými zákazníky tím, že je členem těch systémů odvolacích soudů, které jsou známy svou efektivností a čestností. Rozhodnutí odvolacího soudu mohou být poté společností považovány za závazná. Samozřejmě v základním zákonném ustanovení (Law Code) by byla zakotvena nějaká taková doložka, že rozhodnutí jakýchkoliv dvou soudů bude považováno za závazné, tj. tato doložka bude určovat okamžik, ve kterém soudy budou moci provést opatření proti straně, jež byla prohlášena vinnou.“

„Základní zákonné ustanovení ryze svobodné společnosti by jednoduše stanovovalo libertariánský axiom: zákaz jakéhokoli násilí proti osobám nebo majetku druhých (s výjimkou obrany něčího života nebo majetku), kde je majetek definován jako vlastnictví sebe sama plus vlastnictví zdrojů, které člověk našel nebo koupil, popřípadě obdržel poté, co vlastnictví bylo již takto přetvořeno. Úlohou tohoto ustanovení by bylo popsat implikace tohoto axiomu (např. libertariánské oddíly v obchodním právu nebo zvykovém právu by byly přijaty, oddíly, které přidal stát, by byly vypuštěny). Ustanovení by bylo poté používáno v konkrétních případech soudci působícími na svobodném trhu a ti by se zavázali řídit se těmito ustanoveními.“

„Každý systém práva musí obsahovat nějakou mez, na které se společnost shoduje, mez, kterou končí právní procedura a začíná uplatňování trestu proti usvědčeným zločincům. Nevzniká ale potřeba existence jediného monopolního soudu jako instituce s konečnou rozhodovací pravomocí, a ani by tomu tak ve svobodné společnosti nemohlo být. Libertariánské základní ustanovení by například umožňovalo dvouúrovňový systém odvolání, protože vždy existují dvě protestující strany, navrhovatel a obžalovaný.“

Vzhledem k tomu, že právo a bezpečnost v konstrukcích těchto neolibertariánských myslitelů spadá ponejvíce do oblastí pojišťovnictví a v tržní logice má přinést nejvyšší výnos s co nejnižšími náklady, působí naprosto otevřeně segregacně a implicitně počítá s partikularitou práva. Tato partikularita vznikne na základě rozdílných „pojistných smluv“, které nastavují různé podmínky a právní režimy dle místa, kde „zákazník“ žije i dle jeho finančního

zajištění. Staví totiž na exaltovaném timokratickém principu - občanská práva jsou odstupňována dle majetku, protože i ona jsou v tržními komoditami. To dokresluje následující vpravdě cynická citace vykreslující proti čemu se v neoliberální logice pojistit nelze: „Chci dále analyzovat a systematicky vyjasnit tento návrh: ochrana a obrana jsou pojištěním a mohou být poskytovány pojišťovacími agenturami. ... člověk se nemůže pojistit proti všem rizikům svého života. Nemohu se například pojistit proti spáchání sebevraždy nebo proti tomu, že si sám zapálím vlastní dům, že se stanu nezaměstnaným, že se mi nebude chtít ráno z postele, nebo proti tomu, že nebudu postižen ztrátami z podnikání, protože v každém z uvedených případů mám úplnou nebo částečnou kontrolu nad pravděpodobností možného výsledku. Tato a podobná rizika musí člověk podstupovat individuálně.“

Jak již bylo naznačeno výše, se neoliberální úvahy vyznačují stupňující se sociálně darwinistickou logikou. J. Šíma dále pokračuje: „namísto toho, aby byla odškodněna oběť zločinu, kterému se nezabránilo prevencí (jak by tomu mělo být), nutí vláda oběti tentokrát v roli daňových poplatníků uhradit ještě jednou náklady spojené se zatčením, uvězněním, rehabilitací a případně i zábavou jejich agresorů. A místo toho, aby vláda požadovala vyšší ceny za ochranu v oblastech s vysokou zločinností a nižší v oblastech s nízkou zločinností, dělá pravý opak. Uvaluje vyšší daně na oblasti s nižší zločinností a vysokou hodnotou majetku, než v oblastech s vysokou zločinností a nízkou hodnotou majetku, či dokonce obyvatele těchto oblastí - „slums“ - dotuje na úkor prvně zmíněných. Nahlodává tak společenské podmínky, které jsou pro zločin nepříznivé a na druhé straně podporuje ty, které vytvářejí pro zločin podmínky příznivé.“ Bezpečnostní agentury by si tvořily analýzu rizikových lokalit a rizikových skupin obyvatel (i na základě etnického původu, pohlaví, zaměstnání, velikosti majetku) a podle toho pak nastavovali pojistné podmínky. V důsledku toho by byli obyvatelé tzv. dobrých oblastí oprávněni segregovat celé skupiny obyvatel do ghet (tzv. špatné oblasti) a obyvatelům tzv. špatných oblastí by vzhledem k vysokým cenám pojištění zbyla k potlačení zločinu jen svépomoc. „Je zřejmé, že by se pojišťovatelům nepodařilo zcela odstranit rozdíly mezi „dobrymi“ a „špatnými“ oblastmi. Je také docela možné, že tyto rozdíly by se ještě zvýraznily. Pojišťovatelé by měli sami ještě větší zájem na této diskriminaci než kterýkoli jejich klient. Usilovali by o přijímání pouze těch imigrantů, jejichž přítomnost by přispívala ke snížení rizika zločinu a zvyšovala hodnotu majetku, a o vylučování těch, jejichž jejichž přítomnost vede k vyššímu riziku a nižším hodnotám majetku.“

Právo na spravedlivý proces je tedy v této logice chápáno jako možnost nejmajetnějších vrstev obyvatelstva pojistit se pro nejruznější případy sporů s jinými osobami téhož společenského statusu a zajištění proti ohrožení (v nejširším slova smyslu) těchto privilegovaných osob osobami s nižším společenským statutem.

6. FIKTIVNOST PRÁVA NA SPRAVEDLIVÝ PROCES V PODMÍNKÁCH SOUMRAKU SOCIÁLNÍHO STÁTU

Pokusme se o výhled, postavený na sociologii města, jak by mohla již poměrně brzy při pokračování již nastoupených trendů vypadat česká společnost, a jaké vyhlídky by měly jednotlivé společenské vrstvy občanů na uplatnění svého práva na spravedlivý proces.

V současnosti se také v České republice projevuje proces tzv. gentrifikace, tj. „proces, při němž dochází k rehabilitaci obytného prostředí některých čtvrtí v centrálních částech velkých měst a k postupnému vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva příjmově silnějšími vrstvami přichozích „gentrifirů“.“ Zmíněnými čtvrtěmi jsou zejména části měst v historickém centru „často ve speciálních polohách na vyvýšenině či podél vodních nebo parkových ploch. Taková část města je „objevena“ a osídlena mladými ... rodinami či jedinci, často bezdětnými, kteří střední až vyšší příjmy získávají jako solidně postavení úředníci, odborníci či podnikatelé.“ V České republice tak činí často movití cizinci. Realitní kanceláře v centrech měst skupují i celé bloky domů. „Nově přichozí yuppies (young urban professionals), se značně vysokým společenským statusem, vytlačují a nahrazují původní chudé obyvatelstvo, mezi nímž se z pravidla vyskytuje vyšší podíl starších lidí. Zatímco původní obyvatelstvo bylo často v nájmu či podnájmu, v průběhu gentrifikace dochází k transformaci nájemních vztahů na vztahy vlastnické. Gentrifikace obvykle zasahuje velmi malá území, z nichž se pak může šířit do sousedních bloků či čtvrtí, pokud je tam domovní fond vhodný pro gentrifiery. Proces je vždy doprovázen vysokým zvýšením nájmu a cen bytů a domů.“ Dále jsou v centrálních čtvrtích měst skupovány domy, kde jsou zřizovány kanceláře, luxusní obchodní domy apod.

Nižší sociální vrstvy se stahují na okraje měst a na panelová sídliště. Realitní kanceláře zde odkupují byty od problémových nájemníků, resp. domy s problémovými nájemníky od obce se závazkem, že za tyto nájemníky obci zaplatí dluhy a zajistí jim náhradní bydlení. Tyto problémové nájemníky následně stěhují do ubytoven s nevyhovujícími hygienickými podmínkami v okrajových oblastech státu, kde jsou ale často vyšší nájmy, než v centrech krajských měst. Tyto přemrštěné nájmy jsou následně hrazeny ze státního příspěvku na bydlení. Vyšší koncentrace problémových jedinců padajících čím dále tím rychleji do sociálního vyloučení, což vede ke zvýšení kriminality a zvýšení výskytu dalších sociálněpatologických jevů. Zvláště nebezpečná je v tomto ohledu lichva, která u těchto skupin obyvatel vytváří bludný kruh, ze kterého se téměř nedá uniknout. Vzniká konflikt se starousedlíky a tlak na vznik uzavřených ghet, kam by se mělo toto obyvatelstvo segregovat. Před tímto je nutno co nejrazantněji varovat.

Na sídlištích, kam se z center měst stěhují nižší střední vrstvy, stát pod vlivem „seškrtávání“ státních výdajů utlumuje veřejné služby.

Nedávno například prošla médii zpráva o hromadném rušení policejních služeben a policejních stanic v krajích. Podobně, zdá se to bude i s dostupností zdravotní péče.

Projevuje se poměrně silný trend na segmentaci obyvatel na čtyři základní společenské vrstvy :

a) Nejbohatší vrstva společnosti žijící již dnes v uzavřených komunitách mimo dosah veřejnosti užívající soukromých služeb poskytovaných trhem. Tato vrstva má reálné možnosti působit formou velmi silných lobbistických tlaků na orgány moci zákonodárné a výkonné. Zákony tedy mohou být vytvářeny pokud ne rovnou na objednávku členů této společenské vrstvy, tak alespoň pod jejím silným vlivem. Členové této vrstvy mají také možnosti nepřímo ovlivňovat rozhodnutí soudu například placenou mediální kampaní. Vzhledem k obrovským finančním možnostem si také mohou finančně dovolit služby i těch nejdražších právních kanceláří, jejich šance u soudu uspět je mnohem vyšší než u příslušníků ostatních společenských vrstev. V materiální rovině jejich vysoké společenské postavení ohrožuje naplnění zásady rovnosti stran sporu u soudu.

b) Vyšší střední vrstva složená z manažerů, úředníků, technické a komunikační inteligence žijící v centrech měst, užívající soukromých služeb poskytovaných trhem. Pro příslušníky této společenské vrstvy platí, že jsou relativně velmi dobře finančně zajištěni a nemají tudíž problém zajistit si právní poradenství a zastupování pro většinu případů, kdy přijdou do styku s právem.

c) Nižší střední vrstva složená ze zaměstnanců ve službách, průmyslu či zemědělství žijící na okrajích měst a na venkově, je závislá na upadajících veřejných službách a v řadě případů odkázaná na svémoc. Příslušníci této společenské vrstvy jsou obvykle značně znevýhodněni. Často jsou svou situací nuceni přistupovat na smluvní podmínky, které jsou pro ně značně nevýhodné. Zejména rozmach rozhodčích doložek u spotřebitelských smluv a mimobankovních úvěrů a také moci exekutorů, kteří jsou dnes v podstatě soukromými podnikateli s pravomocí státního orgánu (jevů často kritizovaných jako privatizace justice) staví nezřídkou příslušníky nižších středních vrstev do postavení občanů druhé kategorie. Příslušníci této sociální vrstvy jsou také začasť odkázáni na právní zástupce ex offo. Zde naprosto selhává sociální koheze, které je jedním ze základních účelů demokratického právního státu.

d) Sociálně vyloučení žijící v podmínkách naprosté hmotné bídy bez možnosti domoci se svých práv. Vzhledem k tomu, že příslušníci této sociální vrstvy jsou ohroženi snad všemi možnými druhy sociálně-patologických jevů od alkoholismu přes prostituci po lichvu a jsou většinou odkázáni na hmotnou i právní pomoc humanitárních organizací a církví, je jejich možnost domoci se svého práva na spravedlivý proces ilusorní. Nástup výkonu trestu je pro ně často sociálním vzestupem. Demokratický právní stát by neměl

sociální podmínky pro objevení se a růst této sociální skupiny vůbec připustit.

7. CONCLUSIO

Klasický právní stát přinesl oddělení moci ve státě na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní a princip legality. Přinesl požadavek formální spravedlnosti. Formální rovnost stran usnadňovala v éře hospodářského liberalismu uchování vztahů materiálně nerovných. Demokratisační vývoj vynucený revolučním lidovým tlakem po roce 1848 přinesl i určité materiální záruky přístupu k právu, ale právo stále podléhalo politickým a hospodářským vlivům. Vývoj zejména po druhé světové válce přinesl moderní demokratický právní stát, ve kterém (zejména v jeho skandinávské verzi) byly vytvořeny podmínky pro opravdu rovný a nediskriminační přístup k právu pro všechny sociální skupiny společnosti. Od druhé poloviny 70. let dvacátého století narušuje do té doby alespoň v základních rysech obecně přijímanou koncepci moderního demokratického právního státu neoliberální ideologie s tlakem na radikální deetatizaci společnosti a postupnou privatizaci státních funkcí. Vzhledem k tomu, že právo „je determinováno sociálním prostředím (vzrůst populace, hospodářská úroveň, dělba práce, veřejné mínění atd.)“ je tímto trendem zasažena i oblast justice.

Současná ekonomicko-politická krise dává vyznavačům neoliberální ideologie mnoho výhod. Stejně jako u klasického hospodářského liberalismu mají k dispozici prostředky jak své ideologické koncepce prosazovat, ať již je to nátlakem lobbistických skupin na zákonodárce, vzdělávací instituce a média, nebo tlak tzv. ratingových agentur na vlády a jejich vydírání skrze zvyšování úroků ze státních půjček, či přímé působení vyznavačů této ideologie ve vládách. V mnoha ohledech se tento nátlak projevuje i v České republice. Snižování sociálního zajištění krizí ohrožených obyvatel, zvyšování nepřímých daní na úkor daní přímých, tlak na uvolňování pracovního práva, zvyšování soudních poplatků a zvláště nebezpečné stírání rozdílů mezi občanským a obchodním právem, to vše spravedlnost a rovnost před zákonem činí stále více formálními. Zpoplatnění vysokoškolského vzdělání a tzv. „reforma“ vzdělávacího systému středoškolského může též do značné míry podkopat reálnou možnost občanů hájit se před soudem. Spravedlnost je již dnes, vzhledem k délce a nákladnosti soudního řízení, pro mnoho lidí nedostupná a vzhledem k již zmíněným krokům zákonodárců v sociální oblasti se to ještě o mnoho zhorší.

Justice bude nejspíše nadále slepou bohyní s mečem v jedné a vahami v druhé ruce. Je ale otázkou jaké váhy to bude držet, a jaké míry budou udávat.

Literature:

- Harvánek, J. et alii. *Teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, 501 s. ISBN 978-80-7380-104-5
- Keller, J. *Tři sociální světy Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Slon, 2010, 213 s. ISBN 978-80-7419-031-5
- Marx, K. *Třídní boje ve Francii 1848 – 1850*. Praha: Svoboda, 1951, 136 s.
- Pinz, J. *Přirozenoprávní teorie a moderní právní stát*. Nymburk: OPS, 2010, 260 s. ISBN 978-80-87269-08-4
- *Slovník národohospodářský a politický*. Díl II. Hlavní redaktor E. Chalupný. Praha: Knihovna Otakara Janečka, 1931. s. 636.
- Šíma, J. *Právo a obrana jako zboží na trhu*. Praha: Liberální institut, Centrum liberálních studií, MegaPrint, 1999, 112 s. ISBN 80-902701-5-8
- Večeřa, M. *Sociální stát Východiska a přístupy*. Praha: Slon, 2001, 64 s. ISBN 80-85850-16-8
- Večeřa, M. - Urbanová, M. *Sociologie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, 336 s. ISBN 80-86898-72-5
- **Odborné články:**
- Čepela, M. *Nesystémová dominance obchodně právního faktoru v obecném právním systému jako symptom deformity moderního právního státu*. In *Budoucnost systémového vědění=The Future of the system knowledge*. Vyd. 1. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2010, s. 47 – 54.
- Sýkora, L. *Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst*. In L. Sýkora (ed.), *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, 1993, s. 100 – 119.
- Šrubař, I. *Neoliberalismus, transformace a občanská společnost*. Praha: Sociol. Čas. č. 1, 1996, s. 69 -78.
- **Použité právní a ostatní předpisy:**
- Předpis č. 120/1976 Sb. *Vyhláška ministra zahraničních věcí o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*
- **USNESENÍ** předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení **LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD** jako součásti ústavního pořádku České republiky. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb., ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.
- *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*, ve znění protokolů č. 3, 5 a 8.
- *Zákon ČNR č. 549/1991 Sb., o soudních poplatcích*, ve znění pozdějších předpisů – poslední stav textu, který nabývá účinnosti od 1. 1. 2012

Contact – email

bretonec@gmail.com